

JOVAN SUBOTIĆ I ZAGREBAČKO KAZALIŠTE

Marta Frajnd

Prvi podatak o vezama novosadskog pisca i političara Jovana Subotića (1817—1886) sa zagrebačkim kazalištem nalazimo u tački 11. znamenitog ČLANKA LXXVII O KAZALIŠTU JUGOSLOVENSKOM TROJEDNE KRALJEVINE. Tu se Subotićevo ime navodi među članovima Zemaljskog kazališnog odbora kome je, po tački 4. istoga zakona, trebalo da bude povereno »vrhovno upravljanje kazališta u svih strukah«. Od izglasavanja ovog zakona u Saboru, 24. 8. 1861, do Subotićevog doseljavanja u Zagreb proteklo je skoro godinu dana. U tom vremenskom rasponu on je napisao, u Vukovaru, dramu *Zvonimir, kralj hrvatski* i poslao je na natječaj za »izvornu dramu« što ga je 11. 1. 1862. raspisalo Kazališno društvo. Srpnja 1862. Subotić je došao u Zagreb da bi prihvatio dužnost septemvira — odnosno većnika sudskog Stola sedmorice — a 23. 8. 62. održana je skupština Odbora upravljajućega zakladama narodnoga kazališta. Na njoj je objavljeno da je prva nagrada na natječaju, u iznosu od 300. forinti, dodeljena drami prijavljenoj pod motom »Prošlost sadašnjosti treba da je ne samo mati nego i doilja« — *Zvonimiru*. Krajem iste godine drama je štampana i od tog trenutka Subotić je u svesti pozorišne i čitalačke publike, pa i kritike, u Hrvatskoj decenijama ostao pre svega »pesnik *Zvonimira*«.

Subotićev petogodišnji boravak u Zagrebu (do listopada 1867. kada je razrešen dužnosti septemvira zbog toga što je prisustvovao Etnološkoj

izložbi u Moskvi u leto te godine) bio je ispunjen, pored sudskih dužnosti, aktivnim učestvovanjem u radu Sabora, a naročito dramskim i pozorišnim delovanjem. Sticajem okolnosti, Subotičev rad u teatru odigravao se u početnim, prelomnim godinama postojanja hrvatskog kazališta kao narodne, zakonom ustanovljene institucije. A njegovo delovanje na ovom polju imalo je dva značajna aspekta: *književni* (pisanje drama i prigodnih tekstova za pozorišne predstave ili proslave održavane povodom nekih izuzetnih događaja) i *administrativni* (od 1863. do 1867. bio je predsednik Kazališnog Odbora). Oba vida Subotičevog rada mogu se dosta dobro pratiti i u njegovoj Autobiografiji (iako ova nije uvek precizna u detaljima pošto je pisana po sećanju)¹ i u savremenoj hrvatskoj periodici.² U ovim izvorima nedostaje mnogo toga što bismo rado želeli da znamo, ali je slika Subotičevog učešća u kazališnom životu Zagreba od 1863. do 1867. dosta jasna.

Kada govorimo o Subotičevom dramskom stvaralaštvu tokom godina što ih je proveo u Zagrebu, nije na odmet istaći činjenicu da je glavina njegovih drama (i to onih boljih — *Miloš Obilić*, *Nemanja*, *Bodin*) nastala upravo u ovo vreme. »U Zagrebu sam napisao tragediju *Prehvala* god. 1863. trag. *Miloš Obilić* god. 1864. dramu *Bodin* god. 1864. tragediju *Kraljica Jakinta* god. 1865. *Nemanja* je predstavljan 1864. . . « kaže Subotić u *Autobiografiji* (IV, str. 63). Ove drame, izuzimajući *Kraljicu Jakintu*, bile su i izvedene u Zagrebu za vreme Subotičevog boravka u Hrvatskoj. Vrlo je verovatno da su i zamisao o *Zvonimiru* i Subotičevo intenzivno bavljenje dramom u godinama 1862—1867. bili inspirisani njegovim trenutnim živim interesovanjem za rad zagrebačkog kazališta isto koliko i njegovim trajnim zanimanjem za razvoj narodne drame i teatra uopšte.

Nasuprot očekivanjima i najavama u štampi (*Narodne novine* počinju još 1862. da se uskoro očekuje premijera *Zvonimira*), prvo Subotičevo delo izvedeno u Zagrebu bila je »žalostna igra« *Herceg Vladislav*, napisana 1860. Igrana je prvi put na zagrebačkoj pozornici 25. 1. 1863, u korist Adama Mandrovića, a ponovljena je samo jednom, 18. 10. 1866. Po pisanju *Narodnih novina* (27. 1. 1863) prvo izvođenje »proizvelo je ushićenje u pravom smislu reči«: pesniku su priredene ovacije, klicalo se bratstvu Hrvata i Srba, itd. No izveštač ne može a da ne uoči i neke mane u ovom pesnikovom delu, mada svoje kritičke opaske oprezno i suzdržano umeće između pohvala. Osnovne i tačne primedbe koje on

ovde ističe jesu: preovladavanje pripovedanja nad radnjom i duge tirade u drami. Obnova *Hercega Vladislava* 1866, prošla je bez komentara.

Ova premijera bila je samo uvod u Subotičevo nametljivo prisustvo na zagrebačkoj pozornici tokom 1864. U toku ove godine samo je *Zvonimir* izveden tri puta, a nije teško zamisliti ni razumeti ushićenje koje je ova drama izazivala u gledalištu, a delomično i kod kritike. Osnovni razlog interesovanja za nju bio je sadržan u temi drame i načinu njene obrade. Ali mada je publika zanemarivala umetničke slabosti *Zvonimira*, kritika je od samog početka imala realniji i kritičniji odnos prema ovom Subotičevom ostvarenju.

Prvo izvođenje *Zvonimira* u Zagrebu, 28. 2. 1864, pretvorilo se u pesnikovo i narodno slavlje o čijem svečarskom toku govore i savremeni komentari u štampi i Subotić u *Autobiografiji* (IV, str. 59). Zanimljivo je da je u Subotičevom pamćenju došlo do teleskopiranja događaja, tako da on o premijeri govori kao da se ova odigrala odmah posle objavljivanja teksta *Zvonimira*, »s koncem 1862. ili u početku 1863«, a ne godinu dana kasnije. Atmosfera na premijeri, koja je dostigla vrhunac ushićenja u sceni *Zvonimirovog* krunisanja, klicanje pesniku, venac sa posvetom što su mu tom prilikom darovale tri ugledne gospođe, prikazi predstave u dnevnoj štampi, sve to ukazuje do koje su mere i pojava i uspeh ove drame bili uslovljeni ne-književnim momentima. Na ove je verovatno računao i Subotić kada je pisao *Zvonimira*. Oni su takođe omogućili da ovo delo doživi više izvođenja u Zagrebu od bilo koje druge Subotičeve drame i to u dosta velikom vremenskom rasponu: od 1864. do 1876. drama je izvedena tri puta u 1864. (28. 2; 6. 3; 18. 8), dva puta u 1865. (14. 1. i 11. 11); 9. 1. 1867. i 8. 10. 1876.

Uprkos dramaturškim nedostacima tipičnim za naše istorijske drame devetnaestog stoljeća, sadržina *Zvonimira* i ton koji je Subotić dao ovoj drami činili su taj tekst neobično pogodnim za specijalne predstave. Tako se *Zvonimir* izvodi u kolovozu 1864. povodom otvaranja Zemaljske izložbe trojedne kraljevine, a studenoga 1865. povodom otvaranja Sabora. Kada govorimo o prijemu *Zvonimira* kod onovremene hrvatske publike treba svakako da imamo u vidu ne samo ove istorijsko-društvene momente, nego i neuhvatljivi ali ogromni udeo glumca u uspehu svake predstave. U tom pogledu interesantna je jedna opaska u *Narodnim novinama*, od 8. 3. 1864, povodom drugog izvođenja *Zvonimira*: »Za dramatičnu jezgrovitost toga diela već govori to, što s pozornice mnogo silniji utisak čini, nego li pri čitanju«. Sigurno je da su glumci (J. Freudenreich kao *Zvo-*

nimir, Bajzova kao Leposava, Andrijević kao Petar), potpomognuti bogatim kostimima i koračnicom A. Švarca, mnogo doprineli da se publika oduševi predstavom. Uz podršku oduševljenja narodnom istorijom i slabosti trenutnog ukusa publike, oni su verovatno mogli da iz teksta *Zvonimira* izvuku vrlo dobre scenske efekte. Pa tako u savremenim prikazima izvođenja ove drame skoro redovno imamo manje primedbi na izvođenje nego na tekst.

Oduševljenje gledališta nije ipak moglo učutkati glas kritike. Iako svi kritičari priznaju *Zvonimiru* kulturno-istorijski značaj, te njime i sami pokušavaju da opravdaju slabosti drame, većini je jasno da se ne radi o delu samostalne dramske vrednosti. O *Zvonimiru* se pisalo više nego o ostalim Subotičevim dramama, a u pojedinim napisima vidimo pokušaje da se stvori celovitija ocena *Zvonimira* kao dramskog teksta. Prvo izvođenje bilo je praćeno raspoloženjem koje je onemogućavalo bilo kakvu ozbiljniju kritiku. Ali zato već za vreme gostovanja zagrebačkog kazališta u Karlovcu, u svibnju 1864, izbijaju prve iskricе. Izveštač *Glasonoše* govori u rubrici »Karlovačke pošurice«, 15. 5. 1864, o sjajnom uspehu predstave *Zvonimira* i o izvrsnoj glumi vodećih protagonista. Ali veli da bi povodom drame imao mnogo toga natuknuti: delo bi trebalo da ima logični sled, scene bi trebalo da proizilaze jedna iz druge, među ličnostima bi trebalo da ima više razlika. Ove opravdane primedbe izazvale su odmah odgovor u *Narodnim novinama* (24. 5. 1864), karakterističan po tome što ne odgovara na primedbe o Subotičevoj dramaturgiji, već samo traži da tako omiljeno delo, proizvod narodnoga duha i narodnoga kazališta, bude blagonaklonije ocenjivano.

Treća, svečana, predstava *Zvonimira* u kolovozu 1864. podstakla je opet opširniju kritiku u *Domobranu*, koja se pretvorila u polemiku kritičara potpisanih sa »B.« i »T.«. U broju 94. od 6. 9. 1864. »B.« je, pod naslovom »Kritika u obće. Nješta o Zvonimiru«, izneo nekoliko opaski o drami: o nedovoljnoj motivaciji postupaka Subotičevih likova (narodno Zvonimira), o prevazi govora nad radnjom, o slabostima jezika i stiha, o neadekvatnom prikazivanju istorije. Odgovor »T.«, objavljivan u brojevima 98—103 (od 12. 9. do 17. 9. 1864), zanimljiv je ne zato što brani *Zvonimira* pozivajući se na njegov narodni i društveni značaj, već zato što u drami nalazi i sam neke nedostatke. Odbacujući primedbe što ih je stavio »B.«, on iznosi druge, isto tako relevantne za Subotičevo delo (kritikuje veliki vremenski razmak koji je obuhvaćen radnjom drame, često i nepotrebno menjanje scena i dr.). Polemika se završila u br.

108. od 23. 9. 1864, odgovorom »B.« u kome nije bilo novih ili važnih opaski.

Početkom 1869. Petar Brani odabrao je *Zvonimira* za svoj prijem i ova obnova drame izazvala je nove kritičke komentare. Bilo bi izuzetno zanimljivo znati kako je izgledala ova predstava, zbog jednog obaveštenja koje čitamo u *Novom Pozoru* (Beč) 16. 1. 1869. U rubrici »Kazalište u Zagrebu« kaže se da je najava ove drame izazvala oduševljenje rodoljuba i veliko zanimanje, jer se pročulo da je artistički ravnatelj, g. Senoa, »ovdje ondje podstrigao pjesnikova krila«. Ova predstava bila je i povod za opširniju kritiku *Zvonimira* u *Viencu* br. 2. od 30. 1. 1869. (A. Pavić i F. Marković) u kojoj se na Subotičevu dramu primenjuju kriterijumi aristotelovskog shvatanja drame, te na osnovu toga izvode zaključci o njenim mnogobrojnim nedostacima. Među njima, najistaknutije mesto zauzimaju nedoslednost Zvonimirovog lika i nemotivisanost radnje.

Vreme, koje je polako menjalo raspoloženje publike i usavršavalo njen pozorišni ukus, samo je potvrdilo ove objektivne, negativne kritike *Zvonimira* što su se trudile da ga posmatraju kao dramsko delo a ne kao spomenik narodne slave. Posle još jedne časovite pojave na zagrebačkoj pozornici, 1876, *Zvonimir* je konačno pao u zaborav. Ovaj proces zaboravljanja tekao je još brže kod ostalih Subotičevih drama predstavljanih u Zagrebu. Videli smo da je *Herceg Vladislav* imao samo jednu, slabo zapaženu reprizu, tri godine posle premijere. *Nemanja*, drama koja je po svoj scenskoj sudbini u Zagrebu najbliža *Zvonimiru* zato što je njeno izvođenje bilo vezano za posebnu priliku, izvedena je 4. 7. 1864. i nije više ponavljana. Ova predstava nije bila profesionalna: izvođači su bili pravnici Pravoslovne akademije zagrebačke, kojima su se pridružile g-đa Slava Bedeković i g-ca Milka Račkova. Drama je igrana u zgradi narodnog kazališta, a »u korist stradajućih Primoraca«, kako bi se prikupili prilozi za ublažavanje gladi u primorju. Izvođenje *Nemanje* bilo je praćeno čitavim malim slavljem u kome su hvaljeni autor, gospođe-glumice i ostali izvođači, a više se računa vodilo o priložima koji su sakupljeni nego o drami kao takvoj. Kako se to u opširnijem prikazu predstave u *Narodnim novinama* (5. 7. 1864) ističe, izvođenje je bilo primer bratstva i jedinstva: predmet drame i autor su srpski, izvođači su Hrvati, a ceo poduhvat namenjen je da pomogne Primorcima. Izuzimajući nacionalistički obojenu, negativnu kritiku sadržaja *Nemanje* u *Sidru* (11. 7. 1864) i pokušaja u *Glasonoši* (10. 7. 1864) da se uz pohvale delu u celini pomenu i neki nedostaci drame (kao što su dugi dijalozi, su-

višne ličnosti i sl.), ostali prikazi dela su jednodušni u mišljenju da drama »radi domorodne težnje i čistoga oduševljenja kojim je pisana«³ zaslužuje punu pažnju.

Šteta je da *Nemanja* nije privukao više pažnje kritike svojim dramskim osobinama (pozitivnim i negativnim), zato što ova drama spada u bolja Subotićeva dela, kao i *Miloš Obilić*, koji je u Zagrebu takođe imao samo jedno izvođenje, 2. 12. 1865, u korist Josipa Freudenreicha. Freudenreich je uložio veliki napor da ovu dramu predstavi zagrebačkoj publici na što bolji i upečatljiviji način. Završna slika apoteoze palih vitezoza koju je on aranžirao na kraju drame ostavila je impresivan utisak, sudeći po rečima kritičara *Domobrana* (11. 12. 1865). Ovaj napis u *Domobraniu* govori pohvalno i o predstavi i o delu koje smatra najboljim Subotićevim ostvarenjem. Međutim Subotić, kome skromnost inače nije najjača strana, priznaje u *Autobiografiji* (IV, str. 62) da predstava treba za svoj uspeh da zahvali Freudenreihu: trebalo je da prođu dva čina da se publika zagreje za komad, a tada je Freudenreich oduševio gledaoce, u trećem činu, u prizoru Kneževe večeri.

Ostale dve Subotićeve drame prikazane u Zagrebu, *Prehvala* i *Bodin*, imale su tu prednost što njihov dramaturški kvalitet nije bio stalno brkan sa istorijskim i nacionalnim preokupacijama koje su tako očitó sprečavale donošenje objektivnog suda publike u slučaju *Zvonimira* ili *Nemanje*. Pa ipak su obe drame dobijale dosta dobre kritike. Premijera *Prehvale* izvedena je 16. 1. 1864. (pre pojave *Zvonimira*), kao korisnica Ivane Bajzove, pa iako nije postigla utisak ravan *Hercegu Vladislavu* koji joj je prethodio, ili *Zvonimiru* i *Nemanji* koji su sledili, pobrala je dovoljno aplauza i jednu kratku ali blagonaklonu kritiku u *Narodnim novinama* (18. 1. 1864). Ponovljena (i poslednja) pojava ove drame u Zagrebu, 25. 8. 1864, bila je povod da »jedan prijatelj narodnog kazališta« objavi opširan prikaz u *Narodnim novinama* (31. 8; 1. i 2. 9. 1864), u kome se na žalost nije skoro uopšte zadržavao na samoj drami. *Domobran* se (26. 8. 1864) takođe opširnije osvrće na ovu predstavu i hvali Subotićevu veštinu u opisivanju ljubavi i nežnih čuvstava, kao i jezik, ali se ne slaže sa »težnjom ovoga izvrstnoga diela«. Najobjektivniji, što će reći najkritičniji prikaz *Prehvale* izašao je u *Naše gore listu* 25. 1. 1864, posle premijere. Njegov autor optužuje Subotića za diletantizam, nejasnost, nezanimljivost dijaloga i neverovatne prizore, mada o pesniku inače govori sa puno poštovanja i kao da mu se izvinjava što ga kritikuje.

Drama *Bodin*, izvedena prvi i jedini put u Zagrebu, 8. 12. 1866, u korist Josipa Freudenreicha, dobila je vrednu opširniju kritiku iz Šenoina pera, u *Pozoru* (tri nastavka: br. 337. od 24. 12, br. 339. od 29. 12. 1866. i br. 8. od 10. 1. 1867). U prvom od nastavaka (u br. 337) govori se o drami i tu nalazimo niz tačnih opaski o *Bodinu*. Šenoa misli da i u ovom kao i u ostalim Subotićevim delima epika nadvladava dramatiku, iako ovde ipak ima nekih živih dramskih prizora; da je karakterizacija bolje razrađena nego u ostalim Subotićevim tragedijama; da je Bodinov značaj daleko doslednije ocrtan nego Zvonimirov, itd. Šenoa čak smatra da bi *Bodin* mogao biti najbolja Subotićeva drama.

Subotićevo prisustvo na zagrebačkoj pozornici nije se ograničilo samo na izvođenje tragedija i drama. Za ovu scenu on je napisao čitav niz manjih, prigodnih priloga čiji umetnički kvalitet nije vredan pažnje, ali koji su verovatno mnogo doprineli njegovoj popularnosti i ugledu zato što su bili pisani u istom duhu kao *Zvonimir*. Pisanje ovakvih tekstova Subotić je očevidno smatrao obavezom prirodnom za svakog narodnog pesnika čija je dužnost da prati sve što se u sredini oko njega događa i da reaguje odgovarajućim tekstom. Njegova reputacija »pesnika *Zvonimira*« i položaj predsednika Kazališnog odbora takođe su ga obavezivali da se ovakvim prilozima oglasi u određenim trenucima. Isti razlozi obezbeđivali su i dobar prijem ovih malih umotvora kod gledalaca koji su se u ovakvim prilikama mogli još manje oslanjati na estetičke sudove nego obično. Tako ovi mali dramski sastavi čine nekakav ukrštaj između Subotićevog pesničkog i društvenog delovanja za vreme boravka u Zagrebu i kao takvi zaslužuju da budu poimence spomenuti. Među njima nalazimo:

— *Epilog* kojim se ravnatelj društva narodnog zemaljskog kazališta u Zagrebu, Josip Frejdenrajh, pri svršetku kazališne sezone u god. 1864. sa občinstvom oprostio.⁴

— *Prolog u jednom činu*, koji je Subotić nazvao »Domovina u Saboru«, izveden pre predstave *Zvonimira* davane u čast otvaranja Sabora, 11. 11. 1865. Tada je ovaj prolog najavljen u štampi kao »Prolog, slika u jednom činu«.

— U slavu otvaranja Sabora, 18. 11. 1866, izveden je drugi Subotićev *Prolog u slikama*, najavljen 17. 11. 1866. u *Narodnim novinama* kao »Prolog u živih slikah« (I Vilinsko čedo, II Vilinski stan, III Vilinski narod), bez imena autora.⁵

— *Apoteoza Jelačića bana* bila je Subotićev prilog proslavi držanoj povodom otkrivanja spomenika Jelačiću. *Apoteoza* je izvedena uz *Stjepka Šubića* I. K. Sakcinskog i *Pozdrav liku Bana Jelačića*, na svečanosti 16. 12. 1866. (V. *Narodne novine* od 15. 12. i 17. 12. 1866). U *Autobiografiji* (IV, str. 64) Subotić veli da je za ovu proslavu sastavljen naročiti marš za koji je on napisao tekst, a ovaj podatak ponavlja i u primedbi uz tekst *Apoteoze* u svojim *Djelima* (VII, str. 338). Ali niti daje tekst tog marša, niti se ovaj spominje u najavi proslave u *Narodnim novinama* od 15. 12. 1866. Umesto toga, Narodne novine donose 16. 3. 1867. kratku belešku iz koje saznajemo da će umesto uvertire za operetu *Momci na brod* čitavo kazališno pjevačko društvo izvesti »Zrinjskom koračnicu« od A. Švarca, kojoj je tekst sastavio »pisac *Zvonimira*«. Pjesma sa koračnicom davala se publici na ulasku. Pretpostavljamo da se radi o dva različita teksta koje je Subotić smatrao nedovoljno važnim da bi ih posebno beležio među svojim delima, naročito zato što su oba od sekundarne važnosti u odnosu na muziku za koju su pisani.

— Prilikom izvođenja *Nemanje* Subotić je napisao »Prolog« koji, na žaljenje kritike, slučajem nije govoren na predstavi već je kasnije objavljen u *Narodnim novinama*, 5. 7. 1864. *Glasonoša* opet saopštava (10. 7. 1864) da su posle predstave *Nemanje* sa galerije bacani listići sa pesmom što ju je Subotić spevao g-đi Slavi Bedekovićevoj koja je sa velikim uspehom tumačila ulogu Ane.

Ako saberemo ove sitnije priloge i zavidan broj drama koje je Subotić uspeo da predstavi na zagrebačkoj sceni za vreme svog relativno kratkog boravka u Zagrebu, neizbežno pred nas iskršava pitanje da li je, i u kolikoj meri, on to postigao zahvaljujući položaju predsednika Kazališnog odbora. Ne može biti sumnje da je ova funkcija davala Subotiću široke mogućnosti da utiče na repertoarsku politiku kazališta, bilo da je on sam (implicitno ili eksplicitno) nametao svoja dela, ili da su ih drugi predlagali za izvođenje. Na ovu drugu mogućnost ukazuju neki podaci iz *Autobiografije* i iz scenske istorije Subotićevih drama. Naime, Subotić kaže da se i sam čudio zašto se Freudenreich poduhvatio da izvodi *Miloša Obilića* iako su izgledi na uspeh ove drame bili mali u tom trenutku (IV, str. 61—2). S druge strane glumci često biraju Subotićeva dela za svoj prijem ili korisnicu (Mandrović, Bajzova, Freudenreich, Brani). Da li su to činili iz poštovanja prema delima i ubeđenja da će ova privući publiku? Ili iz poštovanja prema autorovoj ličnosti?

Ili zato što je autor bio predsjednik Kazališnog odbora? U svakom slučaju čestim izvođenjima *Zvonimira* ne treba tražiti razloge van same drame.

Ne zaboravimo takođe ono što smo već spomenuli — da je Subotić intenzivno radio na drami u toku svojih »zagrebačkih godina«. Koliko je taj rad bio inspirisan željom da se popuni oskudni repertoar domaćih istorijskih drama, a koliko mogućnošću da sve što napiše odmah i iznese na pozornicu, ostaje otvoreno pitanje. Ali setimo se još jednog podatka: Subotić je kasnije bio u sličnom položaju u odnosu na Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu gde je još lakše mogao iznositi svoja dela na pozornicu, pa ipak njegov rad tada nije bio ni blizu kvantitetu ili kvalitetu drama koje je napisao u Zagrebu. Zato smatramo da bi učestalost pojave Subotićevih dela na repertoaru zagrebačkog kazališta za vreme njegovog predsednikovanja u Kazališnom odboru trebalo tumačiti kao rezultat delovanja više faktora. Među njima bismo na prvo mesto istakli opšti nedostatak izvornih drama o kome se tako mnogo govori u savremenim iskazima, a za ovim bi sledile Subotićeva spremnost da takve drame ponudi publici i spremnost gledalaca da ih prihvate i pljeskaju im zbog njihove narodne sadržine i onda kada vide njihove nedostatke. To što je Subotić — pesnik bio istovremeno i važan činilac u pozorišnoj organizaciji samo je jedan od elemenata koji su uslovljavali tako čestu pojavu njegovih drama na zagrebačkoj sceni. Druga dva bili bi već spominjana slava »pesnika Zvonimira« i reputacija osvedočenog rodoljuba koji se iskreno zalagao za slogu Srba i Hrvata u austrijskoj carinini.

Drugi vid Subotićeve aktivnosti u zagrebačkom kazalištu — predse-davanje Upravljajućem odboru kazališta — otpočeo je sredinom 1863. godine. Predsjedništvo Visokog kraljevskog namjestničkog vijeća imenovalo je u kolovozu te godine nov Kazališni odbor, na čelu sa predsjednikom barunom Ambrozom Vranjicanom i njegovim namesnikom Jovanom Subotićem. Kako se Vranjican odmah zahvalio na ovoj časti, Subotić je već 12. 9. 1863. predsedavao prvoj sednici Odbora u ovom sastavu i obavestio članove da ga je Namjestničko vijeće pozvalo da »preuzme ravnjanje odbora i kazališnih posalah«. Otpisom istog Vijeća, br. 14. 701. od 30. 9. 1863. on je i zvanično imenovan za predsjednika Odbora. Na ovoj sednici doneta je i jedna odluka koja nam omogućava da sa relativnom lakoćom pratimo (bar u opštim crtama) i Subotićev rad i delatnost Kazališnog odbora u celini. To je odluka da se zapisnici sednica obja-

vljuju u hrvatskoj štampi, napose u *Narodnim novinama* i *Pozoru* (kasnije i u *Domobranu*) kako bi općinstvo bilo stalno obavještavano o radu Odbora. Ovi zapisnici otkrivaju, iz godine u godinu, obim poslova i napore koje su Subotić i ostali članovi Odbora morali ulagati da bi se rad kazališta mogao normalno odvijati. Ukoliko možemo verovati zapisnicima, čini se da je Subotić pomno i energično obavljao svoju dužnost predsjednika.

Zanimljivo je da Subotićeva delatnost u Odboru pokazuje istu krivulju uspona i opadanja koju pokazuje i prisutnost njegovih dela na zagrebačkoj sceni. Tako je 1864. godina vrhunac i njegove popularnosti kao dramskog pisca i period njegovog najintenzivnijeg rada u Odboru. Sednice su veoma česte, a podaci o njegovim akcijama najbrojniji. Od 1865. ovo angažovanje pokazuje blago opadanje sve do trenutka kada je Subotić podneo ostavku, travnja 1867. To opadanje njegovog angažovanja bilo je ipak tako neznatno da je posle isteka mandata Odbora, u rujnu 1866. Vijeće prilikom imenovanja novog sastava (aktom br. 13732. od 13. 9. 1866) opet odredilo Subotića za predsjednika (mada su svi ostali članovi bili promenjeni) »uz priznanje revnoga, muževnoga i obzirnoga ravnanje predsjedničkih posalah« (V. zapisnik sednice od 19. 9. 1866, tačka 200). Subotićeva ostavka na članstvo i položaj predsjednika Odbora podneta je 2. 4. 1867, i na nju je Namjestničko vijeće odgovorilo dopisom od 17. 4. 1867 (potpisao ga je ban Šokčević), u kome se opširno govori o Subotićevom predanom radu u kazalištu i izražava topla zahvalnost na uloženom trudu oko ravnanja Odborom. Ista zahvalnost i priznanje odati su Subotiću na sednici Odbora od 3. 5. 1867. (v. tačku 4. zapisnika). Neposredno posle toga, 17. 5. 1867. Subotić je napustio Zagreb, i mada će kasnije opet dolaziti, njegov rastanak sa zagrebačkim kazalištem bio je konačan.

Što se tiče prirode Subotićevih obaveza u Odboru, viđenih kroz izvode iz zapisnika, one su veoma raznovrsne. Njegova zaduženja obuhvatala su sve, od određivanja pretplatnih cena za lože i kontrolisanja računa za plin do repertoarske politike, a podrazumevala su i odgovorne finansijske poteze i osetljive intervencije u složenim međusobnim odnosima Odbora, artistskog ravnatelja, reditelja, glumaca i pomoćnog osoblja, kao i odnosa kazališta sa vlastima. Nažalost, većina tih obaveza spadala je u svakodnevno tehničko i finansijsko poslovanje, a ne u razvijanje umetničke strane kazališta.

Iz zapisnika saznajemo da je Subotiću više puta poveravan zadatak da posreduje u sporovima Odbora i glumaca i da sa ovima pregovara oko njihovog ostajanja u družini ili povratka u nju (dopisuje se sa Mandrovićem, razgovara sa Perisovom). U zapisnicima se takođe beleže češće opomene predsednika članovima ansambla da se pridržavaju discipline u kazalištu i da prilježnije uče uloge. Čak se i u kritikama (v. npr. *Narodne novine* od 31. 10. 1864) spominje i hvali njegova strogost u pitanjima rada i reda. Subotićevo učešće u održavanju veza sa novosadskim i beogradskim pozorištem, naročito povodom razmene rukopisa, drama ili glumaca može se pratiti i po zapisnicima i po njegovoj prepisci. Pojedina Subotićeva pisma Jovanu Đorđeviću⁶ otkrivaju mnogostrukost i delikatnost problema sa kojima su se suočavali pozorišni poslenici i u Zagrebu i u Novom Sadu. Subotićevo učešće u planiranju repertoara moralo je takođe biti znatno, naročito u onim periodima kada je Odbor neposredno rukovodio kazalištem, naročito od sezone 1864/5 nadalje. S obzirom na dobre odnose između Subotića i Freudenreicha,⁷ vrlo je verovatno da je i u vreme Freudenreichovog zakupništva u kazalištu (sezona 1863/4) Subotić mogao da utiče na izbor predstava. Kada je Vijeće obnovilo Subotićev mandat, 1866. godine, njegov delokrug rada bio je proširen još dvama odlukama, donetim na sednici šireg Odbora, 4. 9. 1866. Po njima, predsednik je dobio isključivo pravo da angažuje i otpušta glumce, te da određuje mesečni repertoar kazališta, do donošenja novih odluka Sabora. Subotićeva uloga u pitanjima umetničkog rukovanja kazališta ne može se svakako meriti, ni po obimu ni po značaju, sa Demetrovom, na čijim je plećima ležao glavni teret umetničkog ravnjanja kazalištem. Ali bi bilo teško verovati, s obzirom na njegov položaj i ugled dramskog pisca, da su mišljenja koja je on izražavao o piscima, delima ili postavkama predstava, mogla ostajati bez ikakvog odjeka. O takvim mišljenjima ili sugestijama nemamo, nažalost, skoro nikakve podatke u zapisnicima. Utoliko je zanimljivije ono što kaže Šenoa, u *Pozoru*, 4. 4. 1867, da mu je Demeter dugo zadržavao prevode dve drame, pa ih je on po povratku iz Praga uzeo natrag i dao Subotiću da o njima kaže svoje mišljenje. »Referent, pročitav ih reče, da im neima prigovora, pa da bi želit bilo, da više takovih komadah na repertoiru bude«!

Najvažniji administrativni posao obavljen za vreme Subotićevog rada u Odboru bio je priprema i donošenje niza akata o unutrašnjoj organizaciji kazališta, koji su razmatrani na sednici od 4. 5. 1864:

»101. Pretresivani i prihvatjeni su s neznatnimi promienami slie-deći po presvet. g. predsjedniku, kako predsjednika na to izaslanog od-bora predloženi sastavci:

- a.) pravila za upravljajući odbor;
- b.) naputak za knjižnicu;
- c.) naputak za postupak glede ložah;
- d.) pravila za repertoriju;
- e.) naputak za postupak glede ulaznine;
- f.) naputak za postupak prema kazalištnomu osoblju.

Sastavci ovi predložiti će se visokomu kr. namiest. vieću odobrenja radi, čim g. dr. Demeter izradi zaptni red.

Ujedno je izjavljeno zahvalno priznanje presvietlomu gospodinu predsjedniku na njegovome nastojanju oko svestranoga napretka narod-noga kazališta, poimence kako za trud, uloženi kod izradjenja spomenu-tih pravilah i naputakah.«

Na sednici držanoj u dva maha, 10. i 23. 6. 1864, odobren je i Deme-trov zaptni red, a otpisom Vijeća br. 10261. od 10. 7. 1864. sva su ova akta, sa nekim izmenama, konačno odobrena.

Ako je Subotičev rad na aktima bio uspješan i pohvalan, isto se, na žalost ne bi moglo reći za njegovo učešće u oceni i dodeli nagrada na natječaju za »izvorna« dramska dela u 1866. godini. Prilikom dodele nagrada, 5. 4. 1866, Subotiću je palo u deo da na javnoj sednici Odbora saopšti rezultate natjecaja za tu godinu. On je čak tu priliku iskoristio da održi i svečano slovo o potrebi razvijanja domaće dramske književno-sti, ispunjeno opštim frazama. Međutim, ni recenzenti koji su dali pred-loge za nagradu, ni Subotić, ni ostali članovi Odbora, nisu primetili da je prvonagrađena drama Henrika Penna, *Propast Metuluma* u stvari pre-vod njegove *istoimene* drame pisane na nemačkom. Ova greška dovela je i Subotića i ostale učesnike dodele nagrada u smešan i neprijatan po-ložaj, te izazvala oštru Šenoinu kritiku u *Pozoru* (7. 4. 1866).

Nije samo ovaj propust u radu Odbora bio meta kritike u savreme-noj periodici. O njegovom radu raspravlja se dosta često: diskusije idu od pravdanja, objašnjavanja, ograničenih mogućnosti delanja i Odbora i kazališta (V. npr. *Narodne novine* od 25. 5. 1864) i pledoajea za razume-

vanje problema sa kojima se sukobljava mlada narodna ustanova zemaljskog kazališta, do nacionalistički obojenih napada na »tuđinske uticaje« u kazalištu (v. polemiku između *Sidra* i *Domobrana* tokom prosinca 1864), koji mogu biti upereni i protiv Subotića i protiv novosadskih glumaca koji su igrali u zagrebačkoj družini.

Ključne primedbe na rad Odbora i artističkog ravnatelja kazališta — Demetra potekle su od Šenoe. U njegovoj poznatoj analizi stanja u hrvatskom kazalištu, objavljujanoj u *Pozoru* tokom rujna 1866. (br. 242—256), ima više primedbi koje bi se sa puno prava mogle odnositi na Subotića (iako se ovaj ne imenuje) isto koliko i na Demetra i ostale odbornike. Uzmimo recimo opasku »nije tu dosta da nanižu stihove poput junačke narodne pjesme, nije dosta da se drama razdieli na čine i prizore, već se tu hoće učenja povijesti i karakterisanja u duhu i po čudi našega naroda« (u br. 245. od 7. 9. 1866), koja vrlo verno slika konstrukciju Subotićevih komada. Ili onu o tome kako nije dosta držati sednice i objavljivati zapisnike, jer se kazalište samo guši birokratijom (u br. 253. od 17. 9. 1866), što bi bila neposredna osuda onih principa rada za koje je Subotić bio u velikoj meri odgovoran.

I zato me je veoma prijatno iznenadila jedna rečenica u ovoj kritici (u br. 253) koja se direktno odnosi na Subotića: »većina članova /odbora/, iznim predsjednika, koji rad isvoje revnosti gotovo jedini priznanje zaslužuje /podvukla M. F./, nebudući sastavljena iz vještakah, radila je, što je artistički ravnatelj htio...« (a on je radio ono što su hteli pojedini glumci i glumice). Upravo stoga što potiče od oštrog i smelog kritičara kao što je Šenoa, ova rečenica mi daje nade da sve one hvale izricane Subotiću u raznim aktima, zapisnicima, komentarima štampe, pesmama koje su posvećivane njemu ili njegovim delima, časti koje su mu ukazivane, nisu bile samo izraz učtivosti ili dužnosti, nego i zasluženno priznanje ovom kazališnom pregaocu.

One se opet u velikoj meri slažu sa pregledom podataka o Subotićevoj delatnosti u zagrebačkom teatru, koji ukazuje na to da je ovaj danas prilično zanemareni pesnik i dramatik svoj boravak u Zagrebu ispunio plodnim kazališnim radom. Uz sve nedostatke njegovih dela, uz sve propuste koje je svesno ili slučajno učinio tokom rada u Odboru, Jovan Subotić je ipak doprineo da se hrvatsko narodno kazalište uspešno razvija u prvim, ključnim godinama svog postojanja.

BELEŠKE

¹ V. *Život dra Jovana Subotića* (Avtobiografija), deo III, Novi Sad, 1905. i naročito deo IV, Novi Sad, 1910, gde su str. 58—64. posvećene isključivo Subotićevim uspomenamama na rad u zagrebačkom kazalištu.

² Podaci iz hrvatske štampe iz godišta 1862—1869. koje navodim u ovom radu, uključujući tu i tekstove zapisnika sa sednice Kazališnog odbora, potiču iz ispisa iz hrvatske periodike što se odnose na pozorište, a nalaze se u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU u Zagrebu. Koristim ovu priliku da najtoplije zahvalim dr S. Batušiću i dr B. Hećimoviću, kao i ostalim kolegama iz ovog Instituta, koji su mi omogućili da koristim ove i druge materijale u vezi sa Subotićevim boravkom u Zagrebu.

³ Ova rečenica, napisana u *Domobranu*, 23. 8. 1864, povodom *Zvonimira*, karakteristična je za shvatanje odnosa savremenika prema Subotićevim dramama uopšte.

⁴ Ovaj *Epilog*, *Apoteoza Jelačića Bana*, Prolog *Domovina u Saboru*, *Prolog u slikama*, Prolog predstavi *Nemanje*, objavljeni su u 7. tomu Subotićevih sabranih dela: *Djela Jovana Subbotića*, VII, Pjesne dramske, Novi Sad, 1871.

⁵ Navodeći datume izvođenja ovog i prethodnog Prologa u *Autobiografiji* (IV, str. 64) i u *Djelima* (VII, str. 292. i 304), Subotić navodi druge datume: za prvi kaže da je izvođen 27. 10. odnosno 8. 11. 1866, a za drugi 16 (*Autobiografija*), odnosno 19. srpnja 1866.

⁶ V. posebno pisma u Istorijskom arhivu APV u Sremskim Karlovcima, Fond DSNP (prepiska) signature br. 226. i 252. iz 1863, br. 258. i 268. iz 1864, br. 467. i 510. iz 1865, i br. 535. iz 1866. godine.

⁷ Subotić govori opširno i sa puno poštovanja o Freudenreichu i u onom odeljku *Autobiografije* koji se odnosi na kazalište i na drugim mestima (u III delu, npr.).